

JADID ADABIYOTI VA UNING O‘ZBEK MADANIYATI RIVOJIDAGI O‘RNI

Akramjonova Muhlisa Ikromjon qizi
O'zbekiston Xalqaro Islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada jadid adabiyotining shakllanishi, asosiy yo‘nalishlari va uning o‘zbek milliy madaniyati rivojiga qo‘shgan hissasi tahlil etiladi. Jadid yozuvchilari – Cho‘lpon, Fitrat, Elbek, Botu, Munavvarqori va boshqalar o‘z asarlarida xalqni uyg‘otish, ma‘rifatga chorlash, milliy o‘zlikni anglash kabi dolzarb g‘oyalarni ilgari surdilar. Maqolada bu asarlarning ijtimoiy-tarbiyaviy mazmuni, milliy adabiyotdagi o‘rni va hozirgi davrdagi dolzarbligi yoritilgan. Jadid adabiyoti o‘zbek badiiy tafakkurining yangi bosqichini boshlab bergan muhim madaniy hodisa sifatida ko‘riladi.

Kalit so‘zlar: Jadid adabiyoti, o‘zbek madaniyati, Cho‘lpon, Fitrat, milliy uyg‘onish, badiiy tafakkur, ma‘rifat, she‘riyat, adabiy tanqid.

Jadidchilik faqat siyosiy va ma‘rifiy harakat bo‘lib qolmay, balki adabiy taraqqiyotda ham muhim burilish yasadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadid adabiyotining paydo bo‘lishi bilan o‘zbek adabiy tafakkuri yangilanish yo‘liga kirdi. Jadid yozuvchilari o‘z asarlarida xalq taqdiriga, vatan, ozodlik va ilm-ma‘rifatga oid muammolarni yoritib, adabiyotni ogohlik vositasi sifatida ko‘rdilar. Ularga ko‘ra, adabiyot — xalq qalbini uyg‘otuvchi, uni jaholatdan qutqaruvchi vositadir. Ushbu maqolada jadid adabiyotining shakllanish jarayoni, uning yirik namoyandalari va tarixiy ahamiyati tahlil qilinadi.

Jadidchilik harakati bilan birga o‘zbek adabiyoti tarixida yangi bosqich — jadid adabiyoti davri boshlandi. Bu adabiy yo‘nalish o‘zbek xalqining milliy uyg‘onishiga xizmat qilgan, ijtimoiy-ma‘rifiy g‘oyalarga asoslangan, zamon muammolarini badiiy tahlil etgan adabiy ijodiyot namunalarini o‘z ichiga oladi. Jadid yozuvchilari badiiy asarlar orqali xalqni savodxonlikka, ozodlikka, uyg‘onishga chaqirdilar, yangicha dunyoqarash, yangicha fikr yuritishga undadilar.

Jadid adabiyotining shakllanishida O‘rta Osiyodagi ijtimoiy-siyosiy muhit, Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati, musulmon sharqidagi islohotlar, Usmoniylar davlati va Buxoro hamda Xiva xonliklaridagi ijtimoiy adolatsizliklar muhim rol o‘ynagan. Bu adabiyot vakillari nafaqat adabiy ijod bilan, balki ma‘rifiy, pedagogik va siyosiy faoliyat bilan ham shug‘ullangan. Ular o‘z asarlari orqali xalq ongini o‘zgartirishga, milliy o‘zlikni uyg‘otishga harakat qilganlar.

Jadid adabiyotining asosiy vakillaridan biri Mahmudxo‘ja Behbudiy bo‘lib, u o‘zining “Padarkush” dramasida xalqni ilmga, onglilikka undagan, jaholat oqibatlarini

ochib bergan. Behbudiy uchun drama — tarbiya vositasi edi. Shuningdek, Munavvarqori Abdurashidxonov ham o'zining o'quv qo'llanmalari va nasriy asarlari orqali bolalarni savodli va zamonaviy fikrli qilib tarbiyalashga intildi.

Adabiyotda yangi uslub, yangi shakl va mazmun paydo bo'ldi. Masalan, Cho'lponning she'rlari va nasriy asarlari orqali o'zbek poeziyasi realistik mazmunga ega bo'lib bordi. Uning "Kecha va kunduz" romani o'zbek romanchiligining ilk namunalaridan hisoblanadi. Romanda xalq hayoti, mustamlaka zulmi, erksevar insonlarning kurashi tasvirlanadi.

Fitrat esa o'zining dramaturgiyasi, ilmiy maqolalari va she'riyati bilan o'zbek adabiyotiga katta hissa qo'shdi. U "Hind ixtilochchilari", "Abulfayzxon" kabi asarlarida tarixiy va milliy g'oyalarni ilgari surdi. Fitratning adabiyotga yondashuvi ham yangicha bo'lib, u adabiyotni jamiyat tarbiyasining asosiy vositasi deb bildi. Uning "Bayonoti sayyohi hindi" asari jadid badiiy nasrining dastlabki namunalaridan biri sanaladi.

Jadid adabiyoti o'z davrida turli janrlarda rivojlandi. She'riyatda yangicha mazmun va forma paydo bo'ldi. Adiblar o'z asarlarida faqatgina ma'naviy axloqiy masalalarni emas, balki siyosiy, iqtisodiy, ma'rifiy masalalarni ham ko'tardilar. Shoirilar orasida Elbek, Botu, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Usmon Nosir kabi ijodkorlar xalq ongiga ta'sir ko'rsatgan asarlar yaratdilar. Ayniqsa Hamzaning "Zaharli hayot", "Boy ila xizmatchi" kabi dramatik asarlari xalq orasida keng tarqalgan va teatr sahnalarida namoyish etilgan.

Jadid yozuvchilari matbuot sohasida ham faoliyat yuritganlar. "Taraqqiy", "Sadoi Turkiston", "Hurriyat", "Shuhrat", "Oina", "Najot" kabi gazeta va jurnallar ularning asosiy tribunasiga aylangan. Bu nashrlarda adabiy maqolalar, ocherklar, hikoyalar, she'rlar chop etilgan. Shu tarzda jadid adabiyoti matbuot bilan chambarchas bog'langan holda shakllandi va ommaga ta'sir o'tkazdi.

Jadid adabiyoti — milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va millatga muhabbatni shakllantirishda muhim o'rin tutdi. Bu adabiyotda vatanparvarlik, xalqparvarlik, insonparvarlik g'oyalari yetakchilik qildi. Ayniqsa, til masalasi, milliy adabiyotni rivojlantirish, ayollar erkinligi va bolalar tarbiyasi kabi masalalar jadidlar ijodining bosh mavzulari bo'lgan.

Sovet hokimiyati o'rnatilgach, ko'plab jadid yozuvchilari "xalq dushmani" sifatida qatag'on qilingan. Ularning aksariyati 1937–1938-yillarda otib tashlangan yoki uzoq muddatlarga surgun qilingan. Biroq ular yaratgan boy adabiy meros bugungi kunda yana qayta o'rganilmoqda va yosh avlodni ma'naviy tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadid adabiyoti bizga milliy uyg'onish, mustaqillik, zamonaviylik va ma'rifat yo'lida qanday fidokorliklar bo'lganini eslatadi. Bu adabiyot nafaqat tarixiy, balki

dolzarb, ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ega. Bugungi kunda ham jadidlarning g'oyalari, asarlari yoshlarga vatanparvarlik, ma'naviy barkamollik, tarixiy ong singdirishda o'z kuchini yo'qotgan emas.

Jadidchilik harakati va uning adabiy merosi o'zbek milliy madaniyatining taraqqiyotida alohida o'rin egallaydi. Jadid yozuvchilari o'z asarlari orqali xalqni ilm-ma'rifatga, mustaqil fikrlashga, adolat va ozodlikka chorladilar. Ular yaratgan badiiy asarlar orqali o'zbek adabiyoti mazmunan va shaklan boyidi, realistik uslub mustahkamlandi, yangi janrlar vujudga keldi. Bu ijodkorlar harakati zamonaviy ta'lim, matbuot, teatr, milliy uyg'onish harakatining boshlanishiga turtki bo'ldi.

Sovet tuzumi davrida ularning aksariyati siyosiy sabablar bilan jazoga tortilgan bo'lsa-da, mustaqillik yillarida jadidlar merosi qayta tiklandi, ular haqidagi ilmiy izlanishlar faollashdi. Bugungi kunda ularning asarlari yoshlarga milliy g'urur, vatanparvarlik va ma'naviyatni singdirishda muhim manba hisoblanadi. Shunday ekan, jadid adabiyotini o'rganish, uni yangi avlod ongiga singdirish dolzarb vazifadir. Jadidlar merosi abadiydir, ular biz uchun tarixiy xotira va ma'naviy yo'l ko'rsatkich bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, I. A. (1997). *Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.* – Toshkent: O'zbekiston.
2. Rajabov, A. (2004). *Jadid adabiyoti va uning namoyandalari.* – Toshkent: Fan.
3. Ochilov, M. (2002). *XX asr o'zbek adabiyoti.* – Toshkent: O'qituvchi.
4. Qosimov, B. (2007). *Jadidchilik va uning merosi.* – Toshkent: Ma'naviyat.
5. G'afurov, B. (2001). *Mahmudxo'ja Behbudiy: hayoti va ijodi.* – Samarqand: Ilm ziyo.
6. Turaqulov, M. (2010). *Fitrat va jadidchilik harakati.* – Buxoro: Nur.
7. Qori-Niyoziy, T. (1991). *Munavvar qori – ma'rifatparvar va islohotchi.* – Toshkent: Sharq.
8. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. (2002). *Jadidchilik* maqolasi. – Toshkent: Milliy ensiklopediya.